

บทที่ 2

แนวคิดทฤษฎีและเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิเคราะห์เปรียบเทียบอุปลักษณ์ในบทกวีของวรรณกรรมไทย ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

- 2.1 ทฤษฎีภาษาศาสตร์ปริฐาน (Cognitive Linguistics)
- 2.2 อุปลักษณ์ (Metaphor)
- 2.3 มโนทัศน์ (Concept)
- 2.4 บทกวี

2.1 ทฤษฎีภาษาศาสตร์ปริฐาน (Cognitive Linguistics)

การศึกษาอุปลักษณ์ในบทกวีของวรรณกรรมไทย ผู้วิจัยใช้แนวคิดทฤษฎีภาษาศาสตร์ปริฐาน (Cognitive Linguistics) ซึ่งเป็นแนวทางการศึกษาภาษาที่ขยายขอบเขตมาจากสาขาวิทยาศาสตร์การรับรู้ (Cognitive Science) เลคอฟฟ์ (Lakoff, 1987, p. xi) กล่าวถึงทฤษฎีภาษาศาสตร์ปริฐานว่าเป็นการประมวลความรู้ทางวิชาการด้านต่างๆ ได้แก่ จิตวิทยา ภาษาศาสตร์ มานุษยวิทยา ปรัชญา และความรู้ทางคอมพิวเตอร์ โดยมุ่งศึกษาและอธิบายความสามารถในการเรียนรู้ การรับรู้ การคิดหาเหตุผล ตลอดจนการคิดและกระบวนการในการเรียนรู้ของมนุษย์

นักภาษาศาสตร์ปริฐานมีแนวคิดที่ภาษาเป็นภาพสะท้อนของความคิด (Cognition) และการประมวลผลความคิดของมนุษย์ (Conception Process) อย่างชัดเจน กล่าวคือ กระบวนการทางความคิดของมนุษย์เกิดจากประสบการณ์ที่ได้จากการรับรู้ของตนเอง ซึ่งส่งผลต่อความหมายที่แสดงออกมาในการใช้ภาษา ปริฐาน (Cognitive) เป็นกระบวนการทางจิต (Mental) เช่น การรับรู้ ความจำ ความคิด และภาษา ซึ่งกระบวนการทั้งหมดนี้เองที่ทำให้เกิดความรู้ขึ้น การศึกษาภาษาตามแนวคิดภาษาศาสตร์ปริฐานจึงเป็นการนำประสบการณ์มาศึกษาพร้อมกับความหมาย เนื่องจากมีสมมติฐานว่าภาษาสามารถสะท้อนการรับรู้ ความเข้าใจโลก ตลอดจนประสบการณ์ของมนุษย์ได้ ซึ่งประสบการณ์เหล่านี้เกิดจากการรับรู้สิ่งรอบตัว ไม่ว่าจะเป็นการรับรู้จากประสบการณ์ทางร่างกายหรือประสาทสัมผัสในด้านต่างๆ

ภาษาศาสตร์ปริชานเป็นการศึกษาภาษาตามประสบการณ์จริง การรับรู้ และการเข้าใจภาษา ตลอดจนระบบความคิดอันเกี่ยวกับภาษาของมนุษย์ ดังนั้น การศึกษาความหมายตามแนวทางของภาษาศาสตร์ปริชาน จึงเป็นการอธิบายการใช้ภาษาที่เป็นผลมาจากกระบวนการคิด ซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากประสบการณ์ในการรับรู้เรื่องเกี่ยวกับโลกและประสบการณ์การใช้ภาษา การใช้ภาษาจึงสัมพันธ์กับกระบวนการคิด ภาพในใจ ความรู้และประสบการณ์เกี่ยวกับโลกของผู้ใช้ภาษา เช่น อารมณ์ ความรู้สึก ฯลฯ โดยไม่ได้หมายความว่าถึงสิ่งที่เราอ้างถึง การรับรู้ หรือเรียนรู้ภาษาแต่เพียงอย่างเดียวอย่างหนึ่งเท่านั้น (Ungerer and Schmid, 1996, pp. viii-xiv)

เลคอฟฟ์ (Lakoff, 1987) เป็นนักภาษาศาสตร์ที่นำแนวคิดทางภาษาศาสตร์ปริชานมาใช้ในการศึกษาและวิเคราะห์ทางด้านความหมาย โดยได้กล่าวถึงการใช้ภาษาของมนุษย์ว่าสามารถสะท้อนให้เห็นถึงการรับรู้ การเข้าใจโลก ตลอดจนประสบการณ์ในด้านต่างๆ ของมนุษย์ที่เกิดจากการเรียนรู้ การศึกษาความหมายจึงต้องนำประสบการณ์เหล่านั้นมาวิเคราะห์ร่วมกับการใช้ภาษาของมนุษย์ด้วย นอกจากนี้เลคอฟฟ์ได้กล่าวถึงแบบจำลองความคิด (Cognitive model) ซึ่งนำมาใช้ในการศึกษาอุปลักษณ์ (metaphor) ว่าเป็นการใช้ภาษาในเชิงเปรียบเทียบซึ่งเกิดขึ้นในชีวิตประจำวันของมนุษย์ โดยที่ระบบความคิด มโนทัศน์ ค่านิยม รวมทั้งการมองโลกของมนุษย์อยู่ในรูปของการเปรียบเทียบ อุปลักษณ์จึงสามารถสะท้อนให้เห็นระบบความคิดของคนในสังคมนั้นๆ ได้ รวมทั้งเชื่อว่าอุปลักษณ์เป็นตัวจัดระบบความคิดของคนในสังคมที่มีต่อสิ่งต่างๆ ด้วยเช่นกัน

2.2 อุปลักษณ์ (Metaphor)

อุปลักษณ์ หมายถึง การนำความหมายของรูปภาษาไปใช้ในการเปรียบเทียบ การใช้อุปลักษณ์เกิดจากการที่ผู้ใช้ภาษามองเห็นความคล้ายของสิ่งสองสิ่ง ซึ่งอาจคล้ายกันในทุกทางใดทางหนึ่ง เช่น อาจมีรูปร่างหรือคุณสมบัติใกล้เคียงกัน ผู้ใช้ภาษาจึงนำคำที่ใช้เรียกสิ่งหนึ่งไปเรียกอีกสิ่งหนึ่ง

การอธิบายอุปลักษณ์แตกต่างกันไปตามมุมมองของผู้ศึกษา ในการศึกษาด้านวรรณกรรม อุปลักษณ์มีความสำคัญในฐานะที่เป็นเครื่องมือในการถ่ายทอดอารมณ์และความรู้สึกนึกคิดของผู้แต่งสู่ผู้อ่าน เพื่อสร้างสุนทรียภาพในงานประพันธ์ของตน นอกจากนี้จะมี

ส่วนสำคัญในการตกแต่งชิ้นงานประพันธ์แล้ว อุปลักษณ์ยังเป็นส่วนพื้นฐานหลักที่สำคัญในกลวิธีสร้างภาพพจน์ (Figure of speech) ในงานประพันธ์

การศึกษาอุปลักษณ์ตามแนวภาษาศาสตร์แบ่งได้เป็น 2 แนวคิด ได้แก่ การศึกษาอุปลักษณ์ตามแนวคิดเดิม (Traditional Theory) ซึ่งเป็นการอธิบายอุปลักษณ์จากการตีความรูปภาษาในเชิงเปรียบเทียบ ส่วนอีกทฤษฎีหนึ่งคือ การศึกษาอุปลักษณ์ตามแนวภาษาศาสตร์ปริชาน (Cognitive Theory) ที่อธิบายว่า นอกจากอุปลักษณ์จะหมายถึงความสัมพันธ์ระหว่างรูปภาษากับการอธิบายความหมายจากการตีความของการใช้ภาษาในเชิงเปรียบเทียบแล้ว อุปลักษณ์ยังเป็นเรื่องของการใช้ภาษาที่เกี่ยวข้องกับระบบความคิดของผู้ใช้ภาษาอีกด้วย

การศึกษาอุปลักษณ์ตามแนวความคิดเดิมได้อธิบายอุปลักษณ์ว่าเป็นการนำความหมายของคำไปใช้ในเชิงเปรียบเทียบ รวมทั้งเป็นการขยายความหมายของคำออกไปจากความหมายเดิมซึ่งทำให้เกิดความเปรียบเทียบขึ้น ข้อความที่แสดงการเปรียบเทียบสองสิ่งที่มีคุณสมบัติเหมือนหรือต่างกัน ซึ่งจะปรากฏคำว่า เหมือน เป็น ดัง รวากับ ฯลฯ อยู่ในโครงสร้างภาษา (ชัชวดี ศรลัมพ์, 2544, น. 23) อุปลักษณ์ตามแนวความคิดเดิมจึงเน้นถึงการเปรียบเทียบโดยเป็นการเปรียบเทียบสิ่งหนึ่งเป็นอีกสิ่งหนึ่งในเชิงบทกวี บทกลอน บทประพันธ์ เป็นภาษาที่เป็นการเขียนไม่ใช่ภาษาที่ใช้ในชีวิตประจำวัน และเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับภาษามากกว่าจะเป็นเรื่องของชีวิตประจำวัน ดังจะเห็นได้จากตัวอย่างประโยคต่อไปนี้

“Achilles was a lion in the fight.”

จากตัวอย่าง คำว่า “lion” ถือเป็นว่าอุปลักษณ์ โดยเป็นการนำคำมาใช้ในเชิงเปรียบเทียบเพื่อก่อให้เกิดผลทางศิลปะหรือวาทศิลป์ เนื่องจากลักษณะภาษาข้างต้นเป็นการพูดและเขียนในเชิงเปรียบเทียบเพื่อสื่อสารอย่างโน้มน้าวจิตใจเพื่อให้ผู้อื่นประทับใจกับความไพเราะ เพื่อคำที่มีสุนทรียภาพ หรือเพื่อแสดงอารมณ์ลึกซึ้งบางประการ ซึ่งในที่นี้ Achilles และ lion ต้องมีบางสิ่งร่วมกัน คือ ความกล้าหาญและความแข็งแรง (Kövecses, 2002, p. vii)

โคเวกเซส (Kövecses, 2002, p. viii) กล่าวถึงอุปลักษณ์ตามแนวคิดเดิมว่าสามารถสรุปลักษณะได้ 5 ประการ ได้แก่

- 1) อุปลักษณ์ เป็นคุณสมบัติของคำ
- 2) อุปลักษณ์ ใช้เพื่อวัตถุประสงค์ทางศิลปะและวาทศิลป์

3) อุปลักษณ์ เป็นการเปรียบเทียบระหว่าง 2 สรรพสิ่ง ซึ่งนำมาเปรียบเทียบ ดังตัวอย่างข้างต้น Achilles ต้องมีลักษณะบางประการร่วมกับ lions เพื่อให้สามารถใช้คำว่า "lion" เป็นอุปลักษณ์สำหรับ "Achilles" ได้

4) อุปลักษณ์ เป็นการใช้คำที่มีการคิดและไตร่ตรอง ซึ่งผู้ใช้ต้องมีพรสวรรค์จึงจะสามารถใช้อุปลักษณ์ได้ดี ดังที่ Aristotle กล่าวว่า "The Greatest thing by far is to have of metaphor"

5) อุปลักษณ์ เป็นภาพพจน์ (figure of speech) ซึ่งเราใช้เพื่อผลลัพธ์พิเศษ และไม่ได้เป็นส่วนจำเป็นในการสื่อสารประจำวันของมนุษย์

การศึกษาอุปลักษณ์ตามแนวคิดเดิมจัดอุปลักษณ์เป็นการใช้ภาษาเชิงเปรียบเทียบประเภทหนึ่งที่ทำให้เกิดภาพพจน์แก่ผู้อ่านหรือผู้ฟัง โดยพิจารณาจากโครงสร้างของการปรากฏร่วมกันระหว่างรูปภาษาที่นำมาใช้เปรียบเทียบกับคำที่แสดงการเปรียบเทียบ โดยเป็นการเปรียบเทียบสิ่งหนึ่งให้เป็นอีกสิ่งหนึ่ง ซึ่งถือว่าเป็นการใช้ภาษาเพื่อให้อ่านเกิดภาพพจน์ขึ้น

การศึกษาอุปลักษณ์ตามแนวทฤษฎีภาษาศาสตร์ปริชาน เกิดจากแนวคิดภาษาศาสตร์ปริชาน ของ เลคอฟฟ์และจอห์นสัน (Lakoff and Johnson, 1980, pp. 3-4) ในการศึกษา Metaphors We Live By ซึ่งมีมุมมองว่าอุปลักษณ์ไม่ได้มีรูปแบบเพียงแค่โครงสร้างที่เปรียบสิ่งหนึ่งเป็นอีกสิ่งหนึ่งเท่านั้น แต่การใช้ภาษาในชีวิตประจำวันล้วนเป็นอุปลักษณ์ทั้งสิ้น โดยได้กล่าวถึงอุปลักษณ์ตามแนวคิดภาษาศาสตร์ว่ามีลักษณะดังต่อไปนี้

- 1) อุปลักษณ์ เป็นคุณสมบัติของมโนทัศน์ ไม่ใช่ของคำ
- 2) หน้าที่ของอุปลักษณ์ คือเพื่อที่จะเข้าใจมโนทัศน์ ไม่ใช่เพื่อวัตถุประสงค์ทางศิลปะและสุนทรียภาพ
- 3) อุปลักษณ์ ไม่ได้อยู่บนพื้นฐานของความคล้ายคลึงกัน
- 4) อุปลักษณ์ สามารถใช้ในชีวิตประจำวันอย่างง่ายดาย ซึ่งคนทั่วไปสามารถใช้อุปลักษณ์ได้ไม่จำกัดแค่คนที่มีความสามารถพิเศษเท่านั้น
- 5) อุปลักษณ์ ไม่ใช่ความคิดที่เป็นสิ่งเสริมแต่งทางภาษา แต่เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ของการให้เหตุผลและความคิดของมนุษย์

อุปลักษณ์จึงไม่เป็นเพียงแค่การนำคำไปใช้ในการเปรียบเทียบเท่านั้น แต่เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการใช้ภาษาในชีวิตประจำวันและสะท้อนระบบความคิดของคนในสังคมที่ใช้ภาษานั้นๆ ด้วย การใช้ภาษาในชีวิตประจำวันของมนุษย์จึงสามารถบอกให้รู้ได้ว่าคนสังคมมีระบบความคิดหรือมีมโนทัศน์เกี่ยวเรื่องหรือสิ่งต่างๆ อย่างไร ดังที่เลคอฟฟ์และจอห์นสันใช้ภาษาใน

All this paper has in it are raw facts, half-backed ideas, and warmed-over theories.

I just swallow that claim.

There are too many facts here for me to digest them all.

จากตัวอย่างจะเห็นได้ว่า raw, half-backed, warmed-over, swallow และ digest เป็นคำศัพท์ที่เกี่ยวข้องกับอาหารหรือการรับประทานอาหารแต่นำมาใช้ในการกล่าวถึงความคิด แสดงให้เห็นว่ามีการถ่ายโยงความคิดระหว่างวงความหมาย ซึ่งการใช้ภาษาในลักษณะนี้สามารถสะท้อนมุมมองของผู้ใช้ภาษาได้ว่าเห็นความคิดเป็นอาหาร โดยถ่ายโยงความคิดจากวงความหมายต้นทาง (Source domain) ความหมายเดิมก่อนที่จะนำไปใช้ในการเปรียบเทียบซึ่งเป็นความหมายประจำคำ ซึ่งก็คือ อาหาร ซึ่งเป็นรูปธรรม ไปสู่วงความหมายปลายทาง (Target domain) คือ ความคิด ซึ่งเป็นนามธรรม และเป็นความหมายใหม่ที่ต้องการจะสื่อ

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับอุปลักษณ์ตามแนวทฤษฎีภาษาศาสตร์ปริชาน พบว่ามีการศึกษาอุปลักษณ์ดังต่อไปนี้

จิตติมา จารยะพันธ์ (2539) ได้ศึกษาอุปลักษณ์สงครามในข่าวกีฬาในหนังสือพิมพ์ภาษาไทย ตามแนวคิดแบบมานอรรถศาสตร์ (Cognitive Semantics) เพื่อศึกษาทัศนคติของคนไทยที่มีต่อกีฬา ผลการศึกษาพบว่าคนไทยมองว่ากีฬาเป็นการทำสงคราม เนื่องจากรูปภาพที่พบในข่าวกีฬาจะเกี่ยวข้องกับเรื่องของสงคราม เช่น

“เวียดนามถึงจะได้เปรียบหลายทีมแต่ไม่สามารถเผชิญศึกได้”

“ฟุตบอลมีการชิงเหรียญทองคีนี้อยู่ไทยประจัญบานกับเวียดนามด้วยสภาพที่ไม่สมบูรณ์นัก”

นอกจากนี้ยังพบว่าคนไทยมองเห็นความเป็นสงครามในกีฬาแต่ละประเภทแตกต่างกันออกไป ซึ่งขึ้นอยู่กับลักษณะการแข่งขันกีฬาและลักษณะของการแข่งขันเป็นทีม โดยเรียงลำดับกีฬาตามความมากน้อยของความเป็นสงครามจากมากที่สุดไปหาน้อยที่สุด ได้แก่ มวย บาสเกตบอล ฟุตบอล ฟันดาบ รักบี้ ตะกร้อ เป็นต้น

อุทุมพร มีเจริญ (2542) ได้ศึกษาความหมายเปรียบเทียบของคำศัพท์อวัยวะในร่างกายในภาษาไทย ผลการศึกษารูปได้ว่า คำศัพท์อวัยวะในร่างกายจำนวน 19 คำ มีความหมายเปรียบเทียบนอกเหนือไปจากความหมายประจำตัว ซึ่งสามารถจำแนกคำศัพท์อวัยวะในร่างกายได้เป็น 2

ประเภท คือ 1) คำศัพท์อวัยวะร่างกายที่เป็นอุปลักษณ์ตาย คือ ความหมายที่ไม่สามารถโยงหาความสัมพันธ์ของความหมายเปรียบที่เกิดขึ้นใหม่กับความหมายเดิมที่หมายถึงอวัยวะร่างกายได้ และ 2) คำศัพท์ร่างกายที่เป็นอุปลักษณ์คงที่ ความหมายนี้สามารถโยงหาความสัมพันธ์ของความหมายที่เกิดขึ้นใหม่กับความหมายเดิมของคำศัพท์อวัยวะร่างกายได้ ได้แก่คำศัพท์อวัยวะร่างกาย หัว หน้า ตา ปาก คอ หู ไหล่ ออก นม แขน นิ้ว มือ ท้อง ก้น ขา และ ตีน ซึ่งความหมายเปรียบของคำศัพท์อวัยวะร่างกายที่เป็นอุปลักษณ์คงที่นี้ทำให้ทราบถึงมโนทัศน์เกี่ยวกับร่างกายของคนไทย 3 เรื่อง ได้แก่ ร่างกายเป็นพื้นที่ ร่างกายเป็นเวลา และร่างกายเป็นคนหรือเรื่องที่เกี่ยวข้องกับคน

อุษา พฤฒิชัยวิบูลย์ (2544) ศึกษาอุปลักษณ์เรื่องการเมืองในภาษาไทยตามแนวอรรถศาสตร์ปริชาน โดยมีวัตถุประสงค์ในการศึกษา 2 ประการ คือ เพื่อศึกษารูปภาษาที่นำมาใช้เป็นอุปลักษณ์ในข่าวการเมืองไทย และเพื่อศึกษามโนทัศน์ทางการเมืองของคนไทยจากรูปภาษาที่นำมาใช้เป็นอุปลักษณ์ โดยนำทฤษฎีอรรถศาสตร์ปริชานและทฤษฎีการวิเคราะห์อรรถลักษณ์มาใช้ในการวิเคราะห์องค์ประกอบทางความหมาย สรุปได้ว่า อุปลักษณ์ในข่าวการเมืองไทยมี 10 ประเภท ได้แก่ 1) อุปลักษณ์สงคราม 2) อุปลักษณ์การแข่งขัน 3) อุปลักษณ์การพนัน 4) อุปลักษณ์ธุรกิจ 5) อุปลักษณ์การแสดง 6) อุปลักษณ์การศึกษา 7) อุปลักษณ์การเดินทาง 8) อุปลักษณ์การโจรกรรม 9) อุปลักษณ์เครื่องเรือน และ 10) อุปลักษณ์สิ่งมีชีวิต

มีรินดำ บุรุงโรจน์ (2548) ศึกษาอุปลักษณ์เชิงมโนทัศน์เกี่ยวกับผู้หญิงในเพลงลูกทุ่งไทย ตามคิดทฤษฎีภาษาศาสตร์ปริชาน มีวัตถุประสงค์ในการศึกษา 2 ประการ คือ เพื่อศึกษาอุปลักษณ์และมโนทัศน์เกี่ยวกับผู้หญิงจากเพลงลูกทุ่งไทย ผลการศึกษาพบว่าอุปลักษณ์เกี่ยวกับผู้หญิงที่ปรากฏในเพลงลูกทุ่งไทย มีจำนวน 528 อุปลักษณ์ แบ่งเป็นอุปลักษณ์ผู้หญิงในเพลงที่ขับร้องโดยนักร้องชายจำนวน 360 อุปลักษณ์ และอุปลักษณ์ผู้หญิงในเพลงที่ขับร้องโดยนักร้องหญิงจำนวน 168 อุปลักษณ์ โดยสามารถจัดประเภทอุปลักษณ์ตามความหมายได้เป็น 4 ประเภท ได้แก่ อุปลักษณ์สิ่งมีชีวิต อุปลักษณ์สิ่งไม่มีชีวิต อุปลักษณ์ธรรมชาติ และอุปลักษณ์การเดินทาง ผลการวิจัยสามารถอภิปรายผลได้ว่า อุปลักษณ์ที่นำมาใช้กล่าวถึงผู้หญิงมักเป็นอุปลักษณ์ที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์หรือเป็นสิ่งที่มีความสำคัญต่อมนุษย์ โดยสังเกตจากการปรากฏของรูปภาษาที่เป็นอุปลักษณ์จะพบว่าอุปลักษณ์ที่นำมาใช้กล่าวถึงผู้หญิง ได้แก่ อุปลักษณ์พืช อุปลักษณ์มนุษย์ อุปลักษณ์อาหาร และอุปลักษณ์สัตว์ เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติและมีความเกี่ยวข้องกับผู้หญิงมาก จึงแสดงให้เห็นได้ว่าอุปลักษณ์ที่นำมาใช้เปรียบเทียบกับผู้หญิงมักเป็นสิ่งที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับผู้หญิง

อนัตตยา คอมิธิน (2548) ศึกษาการตั้งชื่ออาหารในภาษาไทย พบว่ามีการตั้งชื่ออาหาร 2 ประเภท ได้แก่ กลวิธีการตั้งชื่ออาหารแบบตรง และกลวิธีการตั้งชื่ออาหารแบบเปรียบเทียบ ซึ่งกลวิธีการตั้งชื่ออาหารแบบเปรียบเทียบทำให้อาหารจานนั้นมีความน่ารับประทานมากขึ้น โดยเป็นการนำความหมายของคำหนึ่งมาใช้เปรียบเทียบเป็นอีกความหมายหนึ่งทำให้เกิดอุปลักษณ์ อุปลักษณ์ที่พบในชื่ออาหารมี 5 อุปลักษณ์ ได้แก่ อุปลักษณ์สิ่งมีชีวิต อุปลักษณ์ของใช้ อุปลักษณ์ธรรมชาติ อุปลักษณ์สงคราม และอุปลักษณ์สถานที่ ซึ่งอนัตตยาได้กล่าวถึงการนำอุปลักษณ์ตัวละครเด่นมาใช้ในการตั้งชื่ออาหารว่าเป็นผลมาจากกระบวนการคิดของคนไทยที่มีในเรื่องอาหารว่า หากรับประทานอาหารที่ตั้งชื่อด้วยอุปลักษณ์ตัวละครเด่นที่มีลักษณะเด่นในเรื่องความแข็งแกร่ง เป็นกษัตริย์ หรือเป็นนักรบของจีน และอุปลักษณ์สิ่งเหนือธรรมชาติ เช่น พระราม ชงเบ้ง เล่าปี่ และ เทียน แล้ว จะส่งผลให้ผู้รับประทานมีความแข็งแกร่ง และอายุยืนเช่นเดียวกับตัวละครนั้น แสดงให้เห็นว่าความนึกคิดที่มีต่อสิ่งต่างๆ ของคนในสังคมเป็นตัวกำหนดการใช้ภาษาด้วยเช่นกัน

จากการศึกษาเกี่ยวกับอุปลักษณ์ที่กล่าวมาข้างต้น แสดงให้เห็นแนวคิดของทฤษฎีภาษาศาสตร์ปริชานได้ว่า ภาษาสามารถสะท้อนความคิดของมนุษย์ได้ ซึ่งเป็นไปตามแนวคิดของเลคอฟฟ์ที่มองว่าการใช้ภาษาในชีวิตประจำวันของมนุษย์มีลักษณะเป็นการเปรียบเทียบ รวมทั้งสามารถศึกษาถึงระบบความคิดหรือมโนทัศน์จากการใช้ภาษาในเชิงเปรียบเทียบนี้ได้เช่นกัน

2.3 มโนทัศน์ (Concept)

มโนทัศน์หรือระบบความคิดเกี่ยวข้องกับการอธิบายความหมายของถ้อยคำที่มนุษย์ใช้สื่อสาร เลคอฟฟ์และจอห์นสัน (Lakoff and Johnson, 1980, p. 3) ได้กล่าวถึงระบบความคิด (Conceptual system) ของมนุษย์ว่าประกอบด้วยสิ่งที่เรารับรู้และเข้าใจในความเป็นไปต่างๆ บนโลก ซึ่งทำให้เรามีความสัมพันธ์กับผู้อื่นบนโลก และจากกระบวนการของระบบความคิดทำให้เลคอฟฟ์และจอห์นสันมองว่าระบบความคิดเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับการเปรียบเทียบ กล่าวคือ สิ่งที่เราคิด ประสบการณ์ ตลอดจนสิ่งที่เรากระทำและสิ่งต่างๆ ที่เราสื่อออกมาในชีวิตประจำวันเป็นการเปรียบเทียบ ซึ่งการเปรียบเทียบบ้างกล่าวเป็นไปโดยธรรมชาติจนกระทั่งไม่รู้ตัวว่ามีการเปรียบเทียบเกิดขึ้น

มโนทัศน์จึงเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากการใช้ภาษาซึ่งสามารถสะท้อนให้เห็นถึงความคิดของผู้ใช้ภาษาได้ ดังที่เลคอฟฟ์ได้กล่าวถึงมโนทัศน์ซึ่งเกิดจากการใช้ภาษาในชีวิตประจำวันของ

ผู้ใช้ภาษาอังกฤษ ที่เป็นอุปลักษณ์เกี่ยวกับความรักว่าเป็นการเดินทาง [LOVE IS JOURNEY] ดังตัวอย่างเช่น

I don't think this relationship is going anywhere.

We're stuck.

Our marriage is on the rocks.

จากประโยคตัวอย่าง 3 ประโยคข้างต้น พบรูปภาษาที่ใช้ในบริบทซึ่งเกี่ยวข้องกับการเดินทาง เช่น going anywhere, stuck และ on the rocks คำเหล่านี้แสดงให้เห็นว่ามีการนำคำที่เกี่ยวข้องกับการเดินทางไปใช้กล่าวถึงเรื่องราวเกี่ยวกับความรัก การใช้ภาษาในลักษณะนี้จึงถือว่าเป็นการใช้ภาษาในเชิงเปรียบเทียบและสามารถสะท้อนให้เห็นถึงมโนทัศน์ของผู้ใช้ภาษาได้ว่าความรักคือการเดินทาง มโนทัศน์นี้จึงหมายถึง ความคิดความเข้าใจของมนุษย์ที่มีต่อเรื่องใดเรื่องหนึ่ง อันเป็นผลมาจากการสังสมประสบการณ์การเรียนรู้สิ่งต่างๆ ในชีวิตของมนุษย์ที่ผ่านมา ซึ่งการใช้ภาษาเหล่านี้ไม่ใช่การเปรียบเทียบโดยตรง แต่เป็นการใช้ภาษาปกติโดยที่เราไม่รู้ตัว

การเปรียบเทียบตามแนวคิดของเลคอฟฟ์จึงเป็นการถ่ายโยงความคิดระหว่างวงความหมาย (Domain) โดยเป็นการถ่ายโยงความหมาย (Mappings) จากวงความหมายต้นทาง (Source Domain) ไปสู่อีกวงความหมายหนึ่งซึ่งเป็นวงความหมายปลายทาง (Target Domain)

วงความหมายต้นทาง (Source Domain) หมายถึง วงทางความคิดที่เราสร้างด้วยคำเปรียบเทียบเพื่อที่จะเข้าใจวงทางความคิดอื่น เป็นความหมายเดิมก่อนที่จะนำไปใช้ในการเปรียบเทียบซึ่งเป็นความหมายประจำรูปภาษา ส่วนวงความหมายปลายทาง (Target Domain) หมายถึง วงทางความคิดที่เราพยายามเข้าใจโดยผ่านการใช่วงความหมายต้นทาง (Kövecses, 2002, p. 4) ซึ่งเป็นความหมายใหม่ที่เราต้องการสื่อ ดังจะเห็นตัวอย่างกระบวนการถ่ายโยงความหมายได้จากอุปลักษณ์ความรักที่สะท้อนให้เห็นมโนทัศน์ของผู้ใช้ภาษาภาษาอังกฤษเป็นภาษาแม่ที่มองว่า รักคือการเดินทาง (LOVE IS A JOURNEY) ซึ่งมีมโนทัศน์เรื่องความรักเป็นการเดินทางนี้แสดงการถ่ายโยงความหมายจากวงความหมายต้นทาง คือ การเดินทาง ไปยังวงความหมายปลายทาง คือ รัก (Kovecses, 2002, p. 7) ดังต่อไปนี้

Source: JOURNEY

Target: LOVE

the travelers

→ the lovers

the vehicle

→ the love relationship itself

the journey

→ events in the relationship

the distance covered

→ the progress made

the obstacles encountered

→ the difficulties experienced

the decisions about which way to go

→ choices about what to do

the destination of the journey

→ the goal(s) of the relationship

จากตัวอย่างมโนทัศน์เรื่องความรักจะเห็นได้ว่า วงความหมายต้นทางเป็นกลุ่มความหมายของคำที่เกี่ยวข้องกับการเดินทาง ได้แก่ ผู้เดินทาง การเดินทาง พาหนะที่ใช้ในการเดินทาง ระยะทาง ฯลฯ โดยนำคำที่อยู่ในวงความหมายต้นทางซึ่งเกี่ยวกับการเดินทางไปใช้เพื่อเปรียบเทียบกับความรัก ซึ่งเป็นวงความหมายปลายทางที่ต้องการจะสื่อ

ความสัมพันธ์ของการถ่ายโยงความหมายจากวงความหมายต้นทางไปยังวงความหมายปลายทางมี 2 ลักษณะ ได้แก่ ภาวสัมพันธ์ (Ontological correspondence) และ ญาณสัมพันธ์ (Epistemic correspondence)

1. ภาวสัมพันธ์ (Ontological correspondence) เป็นความสัมพันธ์ระหว่างความหมายของรูปภาพในวงความหมายต้นทางกับความหมายของรูปภาพในวงความหมายปลายทาง ซึ่งเกิดจากการถ่ายโยงความหมายของรูปภาพที่มีสภาวะตรงกันหรือสอดคล้องกันในลักษณะที่สิ่งหนึ่งกลายเป็นอีกสิ่งหนึ่ง หรือสภาพของสิ่งหนึ่งกลายเป็นสภาพของอีกสิ่งหนึ่ง

2. ญาณสัมพันธ์ (Epistemic correspondence) เป็นความสัมพันธ์ระหว่างความหมายของรูปภาพในวงความหมายต้นทางกับความหมายของรูปภาพในวงความหมายปลายทาง ในลักษณะที่เกิดการปฏิสัมพันธ์ของรูปภาพในวงความหมายต้นทางก่อนจะมีการถ่ายโยงความหมายไปยังวงความหมายปลายทาง ซึ่งไม่ได้มีลักษณะที่สิ่งหนึ่งกลายเป็นอีกสิ่งหนึ่ง แต่มีคุณลักษณะที่ธรรมชาติของสรรพสิ่งหนึ่ง กลายเป็นธรรมชาติของอีกสรรพสิ่งหนึ่ง (Croft and Cruse, 2004, p. 196)

ดังจะเห็นได้จากตัวอย่างกระบวนการถ่ายโยงความหมายของอุปลักษณ ANGER IS HEAT OF A FLUID (Croft and Cruse, 2004, p. 197) ดังนี้

Ontological correspondence

<i>Source:</i> HEAT OF FLUID	<i>target:</i> ANGER
container	body
heat of fluid	anger
heat scale	anger scale
pressure in container	experienced pressure
agitation of boiling fluid	experienced agitation
limit of container's resistance	limit of person's ability to suppress anger
explosion	loss of control

Epistemic correspondence

When fluid in a container is heated beyond a certain limit, pressure increases to point at which container explodes.	When anger increases beyond a certain limit, 'pressure' increases to point at which person loses control.
An explosion is damaging to container and dangerous to bystanders.	Loss of control is damaging to person and dangerous to others.
Explosion can be prevented by applying sufficient force and counterpressure.	Anger can be suppressed by force of will.
Controlled release of pressure may occur, which reduces danger of explosion.	Anger can be released in a controlled way, or vented harmlessly, thus reducing level.

จากตัวอย่างกระบวนการถ่ายโยงความหมายของอุปลักษณ์ ANGER IS HEAT OF A FLUID จะเห็นได้ว่าการถ่ายโยงความหมายจากวงความหมายต้นทาง ซึ่งเป็นกลุ่มของคำที่มีความหมายเกี่ยวข้องกับ HEAT OF FLUID ไปยังวงความหมายปลายทาง คือ ANGER หรือ

ความโกรธ โดยที่ความสัมพันธ์ของการถ่ายทอดความหมายแบบ ภาวสัมพันธ์ (Ontological correspondence) ซึ่งเป็นการถ่ายทอดโดยนำกลุ่มความหมายของคำที่เป็นองค์ประกอบของความร้อนของของเหลว ไปใช้เพื่อเปรียบเทียบกับองค์ประกอบของความโกรธ คือ ภาวณะเป็นร่างกาย ความร้อนของของเหลวเป็นความโกรธ และระดับความร้อนเป็นระดับของความโกรธ เป็นต้น ความโกรธซึ่งเป็นความคิดที่ผู้ใช้ภาษาต้องการสื่อจึงเป็นวงความหมายปลายทาง โดยที่คำหรือข้อความที่อยู่ในวงความหมายต้นทาง คือ ความร้อนของของเหลวนั้นทำหน้าที่เป็นอุปลักษณะเชิงมโนทัศน์ ส่วน ญาณสัมพันธ์ (Epistemic correspondence) เป็นการถ่ายทอดทางความหมายที่เกิดจากการปฏิสัมพันธ์ของรูปภาษาในวงความหมายต้นทางก่อนจะถ่ายทอดความหมายไปยังวงความหมายปลายทาง ได้แก่ เมื่อของเหลวในภาวณะถูกทำให้ร้อนในระดับที่เกินขีดจำกัด ความกดดันเพิ่มขึ้นจนกระทั่งถึงจุดที่ภาวณะระเบิด เปรียบได้กับเมื่อความโกรธเพิ่มขึ้นในระดับที่เกินขีดจำกัด ความกดดันเพิ่มขึ้นจนกระทั่งถึงจุดที่บุคคลนั้นขาดการควบคุม เป็นต้น

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับมโนทัศน์อันเกิดจากการใช้ภาษาของมนุษย์ มีดังต่อไปนี้

ชัชวดี ศรลัมพ์ (2538) ได้ศึกษามโนทัศน์ของคำว่า “เข้า” ในภาษาไทย โดยใช้ทฤษฎีประธานอรรถศาสตร์ (Cognitive Semantics) มีวัตถุประสงค์ในการวิจัย คือ เพื่อจำแนกประเภทและศึกษามโนทัศน์ของคำว่า “เข้า” ผลการศึกษารูปได้ว่า คำว่า “เข้า” มีความหมายทั้งสิ้น 11 ความหมาย ซึ่งแตกต่างไปตามบริบทที่คำว่า “เข้า” ไปปรากฏร่วมด้วย และความหมายมโนทัศน์ของคำว่าเข้า คือ เคลื่อนที่ไปอยู่ในที่หมายซึ่งเป็นบริเวณปิดล้อมโดยมีทิศทางของการเคลื่อนที่มุ่งเข้าสู่ที่หมาย และสามารถแบ่งเป็นองค์ประกอบได้ 3 องค์ประกอบ คือ ลักษณะของการเคลื่อนที่ สิ่งที่เคลื่อนที่ และที่หมายที่เป็นบริเวณปิดล้อม

ควาลไฮม์ (Dale, Kvalheim, 2000) ศึกษา มโนทัศน์เรื่องเวลาในภาษาไทยและภาษาอังกฤษ จากนวนิยายเรื่อง 3001: A Space Odyssey ทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ พบมโนทัศน์เกี่ยวกับเรื่องเวลาในภาษาไทย ได้แก่ 1) เวลาเป็นสิ่งที่เคลื่อนที่ 2) เวลาเป็นทรัพยากร 3) เวลาเป็นพื้นที่ 4) เวลาเป็นภาวณะ และ 5) เวลาเป็นผู้ครอบครอง ซึ่งแตกต่างจากมโนทัศน์เกี่ยวกับเวลาในภาษาอังกฤษที่มีเพิ่มเติมขึ้นมา คือ 6) เวลาเป็นเงินเป็นทอง โดยมีมโนทัศน์เรื่องเวลาในภาษาไทยที่พบมากที่สุดคือ เวลาเป็นภาวณะ ส่วนภาษาอังกฤษคือ มโนทัศน์เวลาเป็นสิ่งที่เคลื่อนที่ ผลจากการศึกษาจึงสรุปได้ว่ามโนทัศน์เรื่องเวลาในภาษาไทยและภาษาอังกฤษมีความแตกต่างกัน

นอกจากนี้ มโนทัศน์ยังสามารถสะท้อนให้เห็นถึงระบบความคิดของคนในสังคมที่มีต่อประเภทของอุปลักษณะที่นำมาใช้กล่าวถึงสิ่งที่เราต้องการศึกษาได้ ดังจะเห็นได้จากผลการศึกษาอุปลักษณะเชิงมโนทัศน์เกี่ยวกับผู้หญิงในบทเพลงลูกทุ่งไทย ของ มิรินดำ บุรุงโรจน์ (2548) นอกจากจะสะท้อนให้เห็นถึงระบบความคิดของคนในสังคมที่มีต่อผู้หญิงแล้ว อุปลักษณะยังสะท้อนความคิดที่มีต่ออุปลักษณะประเภทต่างๆ ที่นำมาใช้กล่าวถึงผู้หญิงด้วย เช่น อุปลักษณะสัตว์ นอกจากจะแสดงมโนทัศน์ที่คนในสังคมมองผู้หญิงว่าเป็นสัตว์แล้ว ยังมีการถ้อยทอดความหมายของลักษณะและพฤติกรรมที่ดีและไม่ดีของผู้หญิงกับลักษณะและพฤติกรรมของสัตว์ ทำให้เห็นมโนทัศน์ของคนไทยที่มีต่อสัตว์ด้วยว่าเป็นตัวแทนของสิ่งที่ดีและไม่ดีได้ เช่น กา เป็นตัวแทนของความด้อยต่ำ หรือ หงส์ เป็นตัวแทนของความสูงศักดิ์ ซึ่งความหมายที่ได้จากมโนทัศน์ดังกล่าวนี้จะนำไปสู่การสร้างความหมายใหม่หรือขยายความหมายของคำนั้นๆ ให้กว้างออกไป

2.4 บทอัครจริย

วรรณกรรมเป็นเครื่องบันทึกชีวิตมนุษย์ที่แสดงให้เห็นถึงชีวิตในแง่มุมต่างๆ ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เนื่องจากผู้แต่งซึ่งเป็นสมาชิกคนหนึ่งในสังคมจึงได้นำเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับการกระทำ พฤติกรรมและวิถีชีวิตของมนุษย์มาสอดแทรกเข้าไปในเนื้อเรื่อง นอกจากวรรณกรรมจะแสดงถึงความเชื่อ ประเพณี ชีวิตความเป็นอยู่และอื่นๆ วรรณกรรมยังให้ความรู้เรื่องเพศศึกษา ทั้งทางตรงและทางอ้อม เช่น การหมั้น การแต่งงาน ชีวิตครอบครัว การสั่งสอนเจ้าบ่าวเจ้าสาว การตั้งครุฑ ความผูกพันของอารมณ์เพศ หรือแสดงบุคลิกภาพของตัวละครฝ่ายหญิงซึ่งถือว่าเป็นตำราโดยอ้อมที่จะแนะนำให้วัยรุ่นชายได้เข้าใจสตรีเพศได้ดีขึ้น (ศิริบุรณ์, 2517, อ้างใน สุชาติ, 2517, น. 13)

ลักษณะสำคัญอันเป็นความนิยมและลักษณะเฉพาะในวรรณกรรมไทยซึ่งปฏิบัติสืบเนื่องกันมา นอกจากจะเป็นการขึ้นต้นเรื่องด้วยการไหว้ครู บทชมธรรมชาติขณะเดินทาง และบทชมโฉมแล้ว บทโลมที่เรียกว่า “บทอัครจริย” ก็ถือได้ว่าเป็นจารีตสำคัญประการหนึ่งที่พบในวรรณกรรมไทย เนื่องมาจากกามารมณ์เป็นปัจจัยหนึ่งและเป็นสิ่งที่มีอำนาจเหนือจิตใจของมนุษย์ เราจึงพบเรื่องพฤติกรรมทางเพศนี้ปรากฏในวรรณกรรมอยู่จำนวนมาก (มนัส ทาสุนิทร, 2516, น. 11) อีกทั้งบทอัครจริยยังแสดงให้เห็นว่าเรื่องความต้องการและความสัมพันธ์ทางเพศ

นั้นเป็นธรรมดาของมนุษย์ทุกยุคสมัย ย่อมเกิดได้เมื่อวัยอันสมควร (สุชาติ พงษ์พานิช, 2517, น. 166)

ความรักเป็นแกนสำคัญสำหรับวรรณคดี การแสดงออกในเรื่องที่เกี่ยวกับความรักจึงมีความสำคัญในฐานะที่ก่อให้เกิดความซาบซึ้งหรือสะท้อนอารมณ์ ลำดับขั้นที่ดำเนินตามมา คือ ความสมหวังในเรื่องของความรัก บททัศนวิจารณ์เป็นการแสดงออกซึ่งความรักที่เป็นนามธรรมให้เป็นรูปธรรม ซึ่งผู้แต่งต้องระมัดระวังในการเลือกใช้ถ้อยคำเปรียบที่แสดงความเกี่ยวข้องตามอารมณ์เพศระหว่างตัวละคร เพราะโดยปกติแล้วเรื่องของบทรักที่กล่าวถึงการมีเพศสัมพันธ์ระหว่างตัวละครนั้น คนไทยถือว่าเป็นเรื่องที่ไม่สมควรกล่าวในที่สาธารณะ ถือเป็นเรื่องที่ควรปิดบังหรือเรื่องเฉพาะตัว แม้จะเป็นการแสดงออกผ่านวรรณกรรมก็ตาม ดังนั้นในการเขียนถึงเรื่องความสัมพันธ์ทางเพศไม่ให้ขัดกับความรู้สึกและจารีตประเพณีอันเป็นที่ยอมรับของสังคมไทย ผู้แต่งสามารถทำได้โดยวิธีการใช้ภาษาในเชิงเปรียบ เอมอร ชิตตะโสภณ (2527, น. 103) กล่าวว่าวัฒนธรรมไทยไม่นิยมให้มีการกล่าวถึงเรื่องเพศ หรือการแสดงออกทางอารมณ์เพศอย่างเปิดเผย เนื่องจากเป็นเรื่องที่ไม่เหมาะสม ไม่สุภาพ จึงมักพูดกันในหมู่ผู้ชายและวงเหล้าเป็นส่วนมาก หากเขียนบททัศนวิจารณ์ให้ตรงไปตรงมาก็จะกลายเป็นอนาจารไปได้ ความเปรียบดังกล่าวมักกล่าวถึงธรรมชาติโดยจะโยงฟ้าและดินให้มาร่วมรับรู้เป็นสักขีพยานจนกลายเป็นจารีตนิยมทางวรรณกรรมที่นิยมปฏิบัติกันสืบมา ความเปรียบที่ใช้กันมากที่สุด ได้แก่ ฝนตกคู่กับดอกไม้บาน และผึ้งคู่กับดอกไม้ เป็นต้น (เอมอร ชิตตะโสภณ, 2534, น. 85)

ราชบัณฑิตยสถาน (2546, น. 603) ได้อธิบายความหมายของ “บททัศนวิจารณ์” ว่า หมายถึง บทร้อยกรองตามธรรมเนียมนิยมในวรรณคดี พรรณนาเพศสัมพันธ์ของชายหญิง มักกล่าวให้เป็นทีที่เข้าใจโดยใช้โวหารเป็นสัญลักษณ์หรืออุปมาอุปไมย

สุชาติ พงษ์พานิช (2517) กล่าวว่า บททัศนวิจารณ์ หมายถึง บทที่พรรณนาการเสพสังวาสของตัวละคร โดยใช้สัญลักษณ์เข้าช่วยในการประพันธ์ สัญลักษณ์นั้นใช้เป็นเครื่องเปรียบเทียบแนะให้เห็นถึง (อวัยวะ) เพศ เพศ พฤติกรรมและอารมณ์ของตัวละครในบทบาทแห่งการร่วมเพศนั้น

บททัศนวิจารณ์ จึงหมายถึง การกล่าวถึงพฤติกรรมการมีเพศสัมพันธ์โดยการเปรียบเทียบกับสิ่งต่างๆ ดังเช่นวรรณกรรมในอดีตที่ผู้ประพันธ์มักมีกลวิธีในการพรรณนาโดยนำธรรมชาติ เช่น ฝน ดอกไม้บาน และฝนตกซึ่งเป็นสิ่งแวดล้อมรอบตัว หรือสิ่งอื่นที่คุ้นเคยในชีวิต เช่น ลำภาไยไหลล่า ตลอดจนการกระทำอื่นในชีวิตประจำวันมาเป็นเครื่องมือที่ใช้ในการเปรียบเทียบกับพฤติกรรมทางเพศ เช่น การดำนา การดำข้าว การทอดผ้า ฯลฯ (เอมอร ชิตตะ

โสภณ, 2534, น. 91) ซึ่งหากเป็นการบรรยายเรื่องความสัมพันธ์อย่างตรงไปตรงมาโดยไม่มีการเปรียบเทียบ จะถือว่าการใช้ภาษาเช่นนั้นไม่ใช่บทอรรถาธิบาย

ศิริบุรณ์ (2517, อ้างใน สุชาติ, 2517, น. 13) กล่าวถึงบทอรรถาธิบายว่าเป็นสิ่งมหัศจรรย์ แปลเป็นภาษาอื่นไม่ได้เพราะจะไม่คงความเดิม คนอ่านสามารถเข้าใจตามอายุสมองและตามประสบการณ์ เด็กเล็กๆ อ่านจะเข้าใจตามตัวอักษร วัยรุ่นอ่านจะทราบสิ่งใหม่ทางเพศสัมพันธ์ คนมีอายุมีประสบการณ์จึงจะเข้าใจได้ซาบซึ้งตามหลักภาษาศาสตร์และอารมณ์ทางเพศ อุปลักษณะเกี่ยวกับบทอรรถาธิบายจึงแสดงให้เห็นถึงความรู้ ความเข้าใจ ความคิด และประสบการณ์ที่มีต่อเรื่องเพศของคนในสังคมไทยจากการใช้รูปภาษาเชิงเปรียบเทียบได้เป็นอย่างดี

ทางด้านวรรณคดี อุปลักษณะที่ใช้ในบทอรรถาธิบายนอกจากจะมีจุดมุ่งหมายเพื่อเป็นการหลีกเลี่ยงการกล่าวถึงเรื่องเพศอย่างตรงไปตรงมาเนื่องจากวัฒนธรรมไทยที่ไม่นิยมให้มีการกล่าวถึงเรื่องเพศหรือการแสดงออกทางอารมณ์เพศอย่างเปิดเผยแล้ว (เอมอร, 2527, น. 103) การใช้อุปลักษณะยังเป็นการสร้างศิลปะหรือสุนทรียภาพของงานประพันธ์ รวมทั้งเป็นการแสดงความสามารถของกวีที่จะใช้รูปภาษาในการเปรียบเทียบ ซึ่งผู้อ่านต้องตีความและเข้าใจความหมายโดยนัยนั้นๆ ด้วยตนเอง (วันเนา ญูเต็น, 2530, น. 88) นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2538, น. 64) กล่าวถึงต้นกำเนิดของบทอรรถาธิบายว่ามีที่มาจากเพลงวรรณกรรมชาวบ้าน และอาจเป็นไปได้ว่าคือส่วนหนึ่งของพิธีกรรมที่แสดงถึงความอุดมสมบูรณ์ โดยเนื้อหาเกี่ยวกับการเกี่ยวพาราสีระหว่างหญิงชาย และการเอ่ยถึงพฤติกรรมทางเพศโดยอาศัยความเปรียบ เช่น เพลงเรือ เพลงเกี่ยวข้าว เพลงปรบไก่ เพลงโคราช เพลงเทพทองฯ

ความเปรียบที่ใช้ในบทอรรถาธิบายจะอยู่ในรูปของการเปรียบกับธรรมชาติหรือสิ่งอื่นที่คุ้นเคย (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2538, น. 64) ดังจะเห็นได้จากตัวอย่างคำประพันธ์ที่เป็นบทอรรถาธิบายที่ผู้อ่านอาจคิดว่าเพียงเป็นการบรรยายธรรมชาติหรือกล่าวถึงเรื่องต่างๆ หากไม่พิจารณาบริบททางภาษาที่แวดล้อม ต่อไปนี้

กรเกี่ยวกรกอดเกื้อ	เนื้อแนบเนื้อโอเนื้อ
อ่อนเนื้อเอาใจ	
พักตราใส่ใหม่หมา	หน้าแนบน้าโอหน้า
หนุ่มหน้าสรสม	
นมแนบนมนิมน้อง	ท้องแนบท้องโอท้อง
อ่อนท้องทรวงสมร	

สมเสนห์อรใหม่หมั้ว
เกลสกลั้วสงสาร

บุษบานานคลี่คล้อย
เสียดสร้อยสระศรี

ภมริคลิ่งคู่เกล้า
ยั่วร้องขานกัน

ทรงสระสรวรค์ไปเพียง
อาบไฉ่เอาใจ

แสนสนุกในสระน้อง
ดอกไม้บัวบาน

ตระการฝั่งสระแก้ว
โคกฟ้าอุทยาน

บุญมีมาจึงได้
พี่เลี้ยงวานชม

พระเพื่อนสมสมรแล้ว
แก่นไห้แพงทอง

ละบองบรรพหลากเหล่น
เข็มขั้สมสมร ฯ

ดุจอัศดรหีนบัว
เร่งเร้าฤาเยาว์ ฯ

ดุจสาวเมวมันบัว
อยู่เกล้าคลุกเอา ฯ

ประเล้าโลมอ่อนไห้
ยากด้วยเยาวมาลย์ ฯ

เอนดูวานอย่าพร้อง
อดพี่ไว้เอาบุญ

กลั้วสกลั้วกลืนกลั้ว

สร้อยแลสร้อยซ้อนสร้อย

กลางกมลยรวเฝ้า

สระพระนุชเนื้อเกลี้ยง

ปลาชมขึ้นเด่นดั่ง

หมดเฝ้าผลฝั่งแก้ว

ชมเต้าทองน้องไห้
หนึ่งรา ฯ

ลอราชเขยชมแก้ว
เล่านา ฯ

บเหนือบได้เว้น

แรงเร่งเร่งฤทธิกล้า

งาไล่แทงวงคว่ำ

แก้วพี่เอยเริ่มได้

เชิญพระนุชนิมน้อง
ก่อนเชิญ ฯ

จากตัวอย่างวรรณกรรมเรื่องลิลิตพระลอข้างต้น ข้อความที่ขีดเส้นใต้ถือว่าเป็นบทอรรถาธิบายโดยพิจารณาจากบริบททางภาษาทั้งก่อนและหลัง กล่าวคือ เริ่มต้นด้วยบทโอ้โลมระหว่างตัวละครชายหญิงซึ่งเป็นการบรรยายอย่างตรงไปตรงมา จากนั้นจึงเป็นการกล่าวถึงพฤติกรรมทางเพศโดยใช้ความเปรียบ ซึ่งก็คือ อุปลักษณ์ เมื่ออ่านจะเห็นได้ว่าไม่เกี่ยวข้องกับหรือสอดคล้องกับเรื่องที่กล่าวมาข้างต้น เพราะเป็นการกล่าวถึงธรรมชาติโดยไม่มีรูปภาพที่กล่าวถึงความสัมพันธ์ทางเพศอย่างตรงตัวจนกระทั่งถึงจุดสิ้นสุดของการร่วมเพศ แล้วเป็นการกล่าวถึงเรื่องอื่นต่อไป จึงกล่าวได้ว่าการใช้รูปภาพเชิงเปรียบหรืออุปลักษณ์ข้างต้น เป็นการสะท้อนมุมมองของผู้ใช้ภาษาว่าเห็นเรื่องเพศเป็นเรื่องธรรมชาติ ซึ่งพิจารณาได้จากการใช้รูปภาพที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติมากล่าวถึงเรื่องเพศ และมีการถ่วงโยงความคิดจากวงความหมายต้นทาง (Source domain) คือ ธรรมชาติ ไปสู่วงความหมายปลายทาง (Target domain) ซึ่งก็คือเรื่องเพศ

สุชาติ พงษ์พานิช (2517) ได้วิเคราะห์บทอรรถาธิบายในวรรณคดีไทยตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 1991-2411) โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาถึงความหมาย ลักษณะ ประวัติและโอกาสที่ปรากฏบทอรรถาธิบาย วิเคราะห์ในแง่สุนทรียะ กลวิธีในการประพันธ์บทอรรถาธิบายของกวีบางคน ตลอดจนเพื่อวิเคราะห์ลักษณะการใช้สัญลักษณ์ในบทอรรถาธิบาย ผลการศึกษาพบว่าการกล่าวถึงการร่วมประเวณีของตัวละครในวรรณคดีไทยมี 3 ลักษณะ ได้แก่ 1) การบรรยายให้เห็นพฤติกรรมทางเพศโดยบอกถึงความเป็นไปอย่างรวบรัด 2) การพรรณนาโดยตรง และ 3) การพรรณนาบทบาทแห่งการร่วมประเวณีโดยใช้ความเปรียบเทียบหรือทำนองสัญลักษณ์นิยม หรือที่เรียกว่า บทอรรถาธิบาย นอกจากนี้ บทอรรถาธิบายสามารถจำแนกออกเป็น 2 ลักษณะ ได้แก่ 1) บทอรรถาธิบายในลักษณะสัญลักษณ์นิยมล้วนๆ ไม่มีคำเปรียบนำ 2) บทอรรถาธิบายที่มีคำเปรียบนำ อยู่ในลักษณะอุปมาอุปไมย โดยจำแนกได้เป็นการเปรียบเทียบสิ่งหนึ่งว่าเหมือนอีกสิ่งหนึ่ง ซึ่งจะพบคำว่า “ดุจ” และ “ดั่ง” เป็นคำเชื่อม และการเปรียบเทียบหนึ่งเป็นหรือคือสิ่งหนึ่ง ส่วนการใช้สัญลักษณ์ในบทอรรถาธิบายมี 3 ลักษณะ คือ 1) การใช้สัญลักษณ์เพื่อแสดงความเป็นจริงในเรื่องกามตัณหา 2) ใช้สัญลักษณ์แทนอารมณ์และความรู้สึกทางเพศ และ 3) ใช้สัญลักษณ์แทน (อวัยวะ) เพศ และพฤติกรรมทางเพศ

เอมอร ชิตตะโสภณ (2527) พิจารณาทบทอรรถาธิบายในแง่บริบททางสังคมของการใช้ภาษาว่าเป็นไปในเรื่องของความเปรียบ สิ่งที่น่ามาเปรียบเทียบเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติ เช่น ฝน ปลา น้ำ ดอกไม้ เป็นต้น บางครั้งความเปรียบก็ราบเรียบจนกระทั่งหากไม่ประกอบความที่มาก่อนหรือตามหลังจะไม่สังเกตว่าเป็นบทอรรถาธิบาย

แก้วใจ จันทรเจริญ (2532) กล่าวถึงคำเสียงประเภอุปลักษณ์ว่าได้นำมาใช้ในกรณี
ที่คำต้องห้ามเกี่ยวกับเรื่องเพศมากกว่าเรื่องอื่นๆ โดยได้ยกตัวอย่างอุปลักษณ์ที่นำมาใช้เป็นคำ
เสียงในภาษาไทยซึ่งให้แทนที่คำต้องห้ามเกี่ยวกับเรื่องเพศ เช่น คำว่า “มังกร” “นกเขา” “อาวูธ”
และ “ห้องเครื่อง” แทนคำเรียกอวัยวะเพศชาย คำว่า “สามเหลี่ยมทองคำ” “เนินวาสนา”
“คฤหาสน์หยก” และ “เต่า” แทนคำเรียกอวัยวะเพศหญิง และคำว่า “ทำการบ้าน” “มีสัมพันธ
สวาท” และ “ร่วมกิจสำคัญ” แทนคำที่หมายถึงการร่วมเพศ ซึ่งตรงกับผลการศึกษาของ ธีระจิต
ลีตระกูล (Leetrakul, 1978, p. 87) ที่กล่าวว่ามักมีการนำถ้อยคำเปรียบเทียบ (Metaphorical
Expression) มาใช้ในการกล่าวถึงเรื่องเพศ (Area of Sex) เช่น คำว่า “ปลาช่อน” หมายถึง
อวัยวะเพศชาย และ “ปลาสด” หมายถึง อวัยวะเพศหญิง

การใช้อุปลักษณ์เรื่องเพศในบทละครของวรรณกรรมไทยตามแนวคิดทาง
ภาษาศาสตร์ จึงเป็นการนำรูปภาษาไปใช้ในเชิงเปรียบเทียบเพื่อกล่าวถึงเรื่องเพศ ซึ่งการใช้
ภาษาในลักษณะนี้สามารถแสดงให้เห็นโครงสร้างทางความคิดหรือมโนทัศน์ที่มีต่อเรื่องเพศของ
คนในสังคมไทยได้

การอธิบายความหมายของคำว่า “เรื่องเพศ” มีขอบเขตที่ค่อนข้างกว้างและต่างกันไป
ตามแนวทางที่ใช้ในการศึกษา ดังนั้น เพื่อให้เกิดความเข้าใจถูกต้องเกี่ยวกับเรื่องเพศซึ่งจะนำไป
เป็นเกณฑ์ในการพิจารณาข้อมูลภาษาต่อไป ผู้วิจัยจึงรวบรวมความหมายของคำว่า “เรื่องเพศ”
ซึ่งมีผู้ให้ความหมายไว้ดังต่อไปนี้

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน (2546, น. 801) ได้อธิบายความหมายของเพศ
ไว้ว่า หมายถึง รูปที่แสดงให้เห็นว่าหญิงหรือชาย

พจนานุกรมเว็บสเตอร์ (Webster's Encyclopedia Unabridged Dictionary of
English Language, 1994, p. 1307) ได้ให้ความหมายของคำว่า “เพศ” กล่าวโดยสรุปได้ 4 นัย
คือ

1. เป็นการแบ่งสิ่งมีชีวิตโดยเฉพาะมนุษย์ออกเป็นเพศชายและหญิง
2. เป็นลักษณะโครงสร้างทางร่างกายของสิ่งมีชีวิต ซึ่งเกิดจากการสืบพันธุ์ของบิดา
มารดา โดยแบ่งแยกและรวมกันทางโครโมโซมเพศ จนแสดงให้เห็นการเปลี่ยนแปลงเป็นชายหรือ
หญิง
3. เป็นขอบเขตพฤติกรรมระหว่างบุคคล โดยเฉพาะระหว่างชายและหญิงที่เกี่ยวข้อง
โดยตรงกับการอยู่ร่วมกัน

4. เป็นสัญญาติญาณอย่างหนึ่งของมนุษย์ และการแสดงออกของสัญญาติญาณทางเพศนี้อยู่ในรูปของการมีเพศสัมพันธ์

คาร์ลเดอโรน (M.S.Calderone อ้างใน ทรงพล, 2542, น. 40) ได้กล่าวถึงเรื่องเพศไว้ว่า นอกจากจะเป็นเรื่องของการกระทำหรือการแสดงพฤติกรรมในรูปแบบต่างๆ ของความสัมพันธ์ระหว่างเพศชายหญิงและเพศสัมพันธ์แล้ว เรื่องเพศยังเป็นเรื่องของชีวิตและความ เป็นอยู่ที่ทุกคนกำลังเผชิญอยู่

การกล่าวถึงความหมายของเรื่องเพศทางด้านเพศศึกษานั้น ระวีวรรณ แสงฉาย (2538, น. 3) ได้กล่าวว่า เรื่องเพศ (sexual) หมายถึง

1. เกี่ยวกับเพศ อวัยวะและหน้าที่
2. การมีเพศหรืออวัยวะเพศ
3. แสดงออกถึงความต้องการทางเพศ
4. เกี่ยวกับขบวนการสืบพันธุ์ เป็นการผสมพันธุ์ระหว่างอสุจิของฝ่ายชายและไข่ของฝ่ายหญิง ก่อให้เกิดการปฏิสนธิ

สุชาติ โสมประยูร (2541, น. 6) กล่าวถึงลักษณะหรือธรรมชาติของความรู้เรื่องเพศตามแนวคิดด้านเพศศึกษาว่าแบ่งตามเนื้อหาที่ประกอบกันได้ 4 ลักษณะ ได้แก่

1. ลักษณะทางชีววิทยา ได้แก่ เรื่องที่เกี่ยวกับกายวิภาคและสรีรวิทยาของร่างกายมนุษย์ เช่น อวัยวะในระบบสืบพันธุ์ของเพศชายและเพศหญิง การสืบพันธุ์หรือการร่วมประเวณี การปฏิสนธิ การตั้งครรภ์ ฯลฯ
2. ลักษณะทางสุขวิทยา ได้แก่ เรื่องที่เกี่ยวกับสุขภาพ การระวังรักษาร่างกายให้ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บหรือความผิดปกติทางเพศ เช่น ข้อควรระวังรักษาและสุขปฏิบัติเกี่ยวกับอวัยวะเพศ การตรวจเลือดก่อนแต่งงาน ฯลฯ
3. ลักษณะทางจิตวิทยา ได้แก่ เรื่องที่เกี่ยวกับจิตใจและอารมณ์ เช่น ความเจริญเติบโตทางเพศในด้านจิตใจ การระบายอารมณ์ทางเพศ ฯลฯ
4. ลักษณะทางสังคมวิทยา ได้แก่ เรื่องที่เกี่ยวกับการปรับตัวให้เข้ากับสังคมและมาตรฐานความประพฤติหรือกฎเกณฑ์ทางสังคม เช่น ความเจริญเติบโตทางเพศในด้านสังคม ความสัมพันธ์ระหว่างเพศ เพศสัมพันธ์ การเกี่ยวพาราสี การแต่งงาน ฯลฯ

งานวิจัยทางด้านวารสารศาสตร์ เรื่องการสื่อความหมายเรื่องทางเพศจากการแสดง ตลกผ่านวิดีโอทัศน์ ของ ขจรเกียรติ มะกรทัต (2539) ได้ใช้เกณฑ์การคัดเลือกข้อมูลในการศึกษา จาก วิดีทัศน์ตลกที่เป็นเรื่องเพศ ดังนี้

1. มีความหมายถึงอวัยวะเพศ ได้แก่ อวัยวะเพศชาย และอวัยวะเพศหญิง ซึ่งการกล่าวถึงอวัยวะเพศหญิงนี้ หมายถึงรวมถึง หน้าอก และอวัยวะเพศ

2. มีความหมายถึงวิธีการมีเพศสัมพันธ์ ได้แก่ วิธีการมีเพศสัมพันธ์ทั้งแบบปกติ และแบบผิดปกติ ระหว่างชายกับหญิง ชายกับชาย หญิงกับหญิง และการสำเร็จความใคร่ด้วยตัวเอง

รุจน์ โกมลบุตร (2548) ได้ศึกษาเรื่องเพศและเพศสัมพันธ์ที่ปลอดภัยในหนังสือพิมพ์ไทย ได้จำแนกเนื้อหาเรื่องเพศที่ใช้ในการศึกษาออกเป็น 8 ประเภท ได้แก่

1. ประเภทเกี่ยวกับเรื่องเพศ เช่น ค่านิยมทางเพศ เพศศึกษา และความเสมอภาคทางเพศ เป็นต้น

2. ประเภทสรีระร่างกายที่เกี่ยวกับอนามัยเจริญพันธุ์ ได้แก่ สรีระของผู้ชาย และสรีระของผู้หญิง

3. ประเภทอัตลักษณ์ทางเพศ เช่น ชายรักเพศตรงข้าม หญิงรักเพศตรงข้าม ชายรักชาย หญิงรักหญิง แปลงเพศ และรักต่างวัย เป็นต้น

4. ประเภทพฤติกรรมทางเพศ เช่น กอดจูบลูบคลำ จินตนาการทางเพศ การมีเช็กซ์ทางปาก การช่วยตัวเอง การใช้ถุงยางอนามัย และการร่วมเพศ เป็นต้น

5. ประเภทสัมพันธ์ภาพ เช่น การออกเดท การแต่งงาน และปัญหาความสัมพันธ์ของคู่ เป็นต้น

6. ประเภทอนามัยเจริญพันธุ์ เช่น การตั้งครรภ์ การคลอด ยาคุมกำเนิด และการทำแท้ง เป็นต้น

7. ประเภทสุขภาพทางเพศ เช่น โรคติดต่อทางเพศสัมพันธ์ และเอดส์ เป็นต้น

8. ประเภทความรุนแรงทางเพศ เช่น การทารุณทางเพศ การล่วงเกินทางเพศ เด็กมีเพศสัมพันธ์กับเด็ก และการข่มขืน เป็นต้น

ฟ้าใส วิเศษกุล (2545) ได้ศึกษาและวิเคราะห์ค่านิยมและทัศนคติเกี่ยวกับเพศสภาพในสังคมไทยที่ปรากฏในสื่ออินเทอร์เน็ต เว็บบอร์ด โดยศึกษาข้อมูลจากกลุ่มตัวอย่างกระดานเว็บบอร์ดส่วนลุ่มพินิ ใน www.pantip.com ห้องเพศศึกษาและห้องปัญหาชีวิตที่ตั้งขึ้นเพื่อถามตอบเกี่ยวกับเพศ แบ่งเนื้อหาเรื่องเพศออกเป็น 5 ประเด็น ได้แก่

1. กระดานรูปลักษณะทางกายภาพ คือกระดานที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับอวัยวะเพศ จำแนกเป็น อวัยวะเพศชาย อวัยวะเพศหญิง และหน้าอก

2. ด้านสุขภาพทางเพศเชิงชีวภาพ คือกระดานที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับด้านสุขภาพทางเพศ รวมถึงโรคที่มีผลต่อหน้าที่ทางเพศ การมีบุตรยาก การตั้งครรภ์ และการคุมกำเนิด

3. ด้านพฤติกรรมเพศสัมพันธ์ คือกระตือรือร้นที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับพฤติกรรมทางเพศ จำแนกเป็นการแสดงออกทางเพศสัมพันธ์ของหญิงชาย ยา อุปกรณ์เสริมพลังทางเพศ และปัญหากรณีการมีความต้องการทางเพศไม่ตรงกัน

4. ด้านความสัมพันธ์ระหว่างเพศเชิงสังคม เป็นกระตือรือร้นที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับการใช้ชีวิตคู่ การเลือกคู่

5. ด้านปัญหาสังคมที่เกี่ยวกับเพศ เป็นกระตือรือร้นที่เกี่ยวพันกับปัญหาสังคม เช่น การเบี่ยงเบนทางเพศ การทำแท้ง เป็นต้น

สุชาติ พงษ์พานิช (2517) ศึกษาการกล่าวถึงเรื่องเพศในวรรณกรรมโดยวิเคราะห์บทกวีในวรรณคดีไทยตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ได้กล่าวบทกวีจรรยาว่าเป็นการใช้สัญลักษณ์เพื่อกล่าวถึงเรื่องเพศ โดยจำแนกออกเป็น

1. ใช้สัญลักษณ์เพื่อแสดงความเป็นจริงในเรื่องกามตัณหา
2. ใช้สัญลักษณ์แทนอารมณ์และความรู้สึกทางเพศ
3. ใช้สัญลักษณ์แทน (อวัยวะ) เพศ และพฤติกรรมทางเพศ

จากการอธิบายความหมายและการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องเพศข้างต้น ผู้วิจัยได้กำหนดองค์ประกอบความหมายของเรื่องเพศที่เกี่ยวกับการมีเพศสัมพันธ์เพื่อเป็นเกณฑ์ในการศึกษาอุปลักษณเพศที่ปรากฏในบทกวีจรรยาของวรรณกรรมไทย ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

1) ผู้ที่มีเพศสัมพันธ์ หมายถึง บุคคลที่มีพฤติกรรมการมีเพศสัมพันธ์ ได้แก่ ผู้ชายและผู้หญิงที่มีเพศสัมพันธ์

2) อวัยวะร่างกายของผู้ที่มีเพศสัมพันธ์ หมายถึง อวัยวะของผู้ที่มีเพศสัมพันธ์ทั้งชายและหญิง อันได้แก่ อวัยวะเพศชาย อวัยวะเพศหญิง และอวัยวะส่วนหน้าอกของเพศหญิง

3) พฤติกรรมการมีเพศสัมพันธ์ หมายถึง พฤติกรรมการแสดงออกของสัญชาตญาณทางเพศหรืออารมณ์ใคร่ในรูปของการมีเพศสัมพันธ์ อันได้แก่ การแสดงพฤติกรรมทางเพศโดยเริ่มตั้งแต่การร่วมเพศ จนกระทั่งถึงจุดสิ้นสุดของการมีเพศสัมพันธ์คือการหลั่งน้ำกาม

4) อารมณ์หรือความรู้สึกที่เกี่ยวข้องกับการมีเพศสัมพันธ์ หมายถึง อารมณ์หรือความรู้สึกที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมการมีเพศสัมพันธ์ ตั้งแต่เริ่มต้นจนกระทั่งถึงจุดสิ้นสุดของการมีเพศสัมพันธ์